

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2022. – Т. 46. – С. 51-61
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.51-61

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2022. – Volume. 46. – pp. 51-61
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.51-61

УДК 327.5/327.8

© Володимир Фісанов¹

Україна у міжнародних відносинах Поствестфальської доби: зміна геостратегічної ролі

У статті розглянуто міжнародні виклики доби Поствестфалії та підкреслено, що кожна окрема країна прагне уникнути маргінального і периферійного стану, а тому Україна як суверенна держава має інтенсивно включитися у глобалізаційні та інтеграційні процеси.

Автор доводить тезу, що у найближчі 10-15 років маємо розробити гнучку українськоцентричну асиметричну геостратегію для регіону Центрально-Східної Європи, особливо, у воєнно-політичному вимірі. У сенсі демократичного розвитку Україна має стати дієвим суб'єктом міжнародних відносин, тим атрактором, котрий спроможний об'єднати навколо себе в якості магніту – економічно, соціально і політично усіх зацікавлених сусідів від Балтики до Чорного моря.

Зроблено висновок, що у нових геополітичних умовах, ієрархія відносин, яка нав'язувалася путінською Росією на обширах Євразії рушиться і створюється «багатополюсна» Євразійська система з декількома центрами впливу. Китай впливатиме усе більше на Казахстан та в цілому на Середню Азію, Туреччина посилиться на Кавказі, а від Балтики до Чорного моря, мабуть, рано чи пізно провідні позиції посяде Україна, яка діятиме у тісному союзі з Польщею.

Ключові слова: Поствестфальська доба, Україна, російсько-українська війна, українсько-польські відносини, США, ЄС, регіон Центрально-Східної Європи, геополітичні розколи, повоєнні сценарії, Насім Таліб, міжнародна система.

Ukraine in International Relations of the Post-Westphalian Era: Changing Geostrategic Role

The article examines the international challenges of the Post-Westphalia era and emphasizes that each individual country strives to avoid a marginal and peripheral state, and therefore Ukraine as a sovereign state should intensively engage in globalization and integration processes.

It can be stated that one of the consequences of the Russian-Ukrainian war will be the decline of the power and influence of the Kremlin's neo-empire and the gradual formation of Ukraine as a new power center between the Baltic and the Black Sea. One of the main results of the first victories of the Ukrainian army was that Putin failed to make Ukraine a «footnote» of world history (as it once happened with East Germany).

The author proves the thesis that in the next 10-15 years, we should develop a flexible Ukrainian-centric asymmetric geostrategy for the region of Central-Eastern Europe, especially in the military-political sense. In the sense of democratic development, Ukraine should become an effective subject of international relations, an attractor capable of uniting around itself as a magnet – economically, socially and politically all interested neighbors from the Baltic to the Black Sea.

Author concluded, in the new geopolitical conditions, the hierarchy of relations imposed by Putin's Russia on the expanses of Eurasia is collapsing and creating a «multipolar» Eurasian system with several centers of influence. Consequently, China will increasingly influence Kazakhstan and Central Asia in general, Turkey will strengthen in the Caucasus, and from the Baltic to the Black Sea, Ukraine, acting in close alliance with Poland, will take a responsible and leading position.

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: v.fisanov@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6550-8903>.

Ukraine is waging a complex, very tiring asymmetric war with the Russian Federation, which, however, is able to strengthen our country not only from the point of view of security and defense, but also as a model of stable and successful democracy in Eastern Europe, which protects not only the borders, but also the fundamental values of the European Union.

The conclusion is made that transitional period associated with the crisis of the Westphalian system is far from over and it requires serious efforts from official Kyiv, primarily in terms of diplomatic and military-political preparations for the medium-term perspective before joining the EU and NATO.

Keywords: The Post-Westphalian era, Ukraine, Russian-Ukrainian war, Ukrainian-Polish relations, USA, EU, region of Central and Eastern Europe, geopolitical splits, post-war scenarios, Nassim Taleb, international system.

Постановка наукової проблеми та її значення. Оглядаючи сучасну світову ситуацію, ми можемо без перебільшення констатувати, що на відміну, скажімо, від часів холодної війни, вона є вкрай нестабільною й непередбачуваною. Навіть процеси глобалізації, насамперед економічної, про які чимало писали і говорили на початку 2000-х, набули нових рис фрагментації. До того ж, сучасна російсько-українська війна стала тією точкою біфуркації, яка призвела до перегляду багатьох сталих схем і стереотипів міжнародної політики. Зрушення, особливо після перемоги України, мають бути карколомні і не лише у Європі. Очільники ЄС сьогодні, до прикладу, розпочали процес докорінного перегляду власної зовнішньополітичної геостратегії в умовах тектонічного зламу. Постала проблема переосмислення, зокрема й геоекономічної ролі Європи у сучасному значно більш фрагментованому Поствестфальському світі.

Дійсно на наших очах, завершується постбіполярний антракт. Як слушно зауважив публіцист Хоакін Алмунія, на Заході повинні розглянути, що стане з інституційним порядком після холодної війни (*post-Cold War institutional order*). Примітно, що він використав для своєї статті назву відомого роману-антиутопії Олдоса Гакслі «О, Дивний новий світ» (*Brave New World*). Говорячи про День Європи у 2022, автор пише, що це «перший День Європи у принципово зміненому світі, з новим і абсолютно іншим розумінням того, чим дійсно є Європа і що Європа означає» сьогодні. Адже протягом останніх 15 років ЄС пережив численні екзистенційні кризи, але російське вторгнення в Україну «попередило європейців про крихкість Європи як інституційної конструкції» (*the fragility of Europe as an institutional construct*), а також про «роботу зловмих сил на Сході, які використовують усі засоби щоби підірвати його базові цінності»².

Україна веде з РФ складну, дуже виснажливу асиметричну війну, котра однак спроможна зміцнити нашу країну не тільки з точки зору безпеки й оборони, а й як модель стабільної та успішної Демократії у Східній Європі. Як слушно підкреслює директор італійського Інституту міжнародних відносин Наталі Точчі, президент Путін жорсткий антагоніст сучасного Заходу та європейських цінностей, оскільки він проголосив себе «лідером неліберального світу та націоналістичних і соціально-консервативних цінностей». Проте, ціннісні орієнтири, котрі уособлював, скажімо, Жан Моне, були зовсім іншими. Вони не означали, що Європа завжди підтримуватиме якусь «заморожену стабільність», однак європейці рухаються не до заздалегідь зазначеного «кінцевого стану європейської інтеграції», а, долаючи кризи, які час від часу виникають, роблять новий якісний стрибок уперед «до нового стабільного стану» що може бути зламаний новою кризою, котру згодом спільними зусиллями буде подолано. Асиметрична війна в Україні, як вважає авторка, ще раз доведе: Європа впорається з сучасною надскладною кризою й ті політичні рішення, які вона знайде, стануть «ще одним будівельним блоком в історії її інтеграції»³.

Відомий сьогодні дослідник антикрихкості Насім Талеб зауважує, що з часів Сенеки, котрий один з перших описав логіку асиметрії, саме вона є «в основі самого життя» і залишається «ключем міцності і антикрихкості». Вчений вводить поняття сприятливої асиметрії, коли той хто має справу з крихкістю здобуває плюсів більше, ніж мінусів і, навпаки, «несприятливої асиметрії», коли мінусів значно більше, ніж плюсів. У крихкого немає вибору. «А антикрихке

² Almunia J. (2022), "Marking the first Europe Day of the Brave New World", 9 May, available at: <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed: 21. 09. 2022).

³ Tocci N. (2022), Putin vs Monnet: European Resilience, Energy and the Ukraine War. *IAI Papers 22*, Istituto Affari Internazionali, Sept. 25, available at: https://www.iai.it/sites/default/files/iaip_2225.pdf (accessed: 7.10.2022).

мусить робити вибір...»⁴. Отже, для України беззаперечним плюсом після перемоги (і певним доказом антикрихкості) стане її нова геостратегічна роль, разом з Польщею, у Східній Європі як промоутера й гаранта демократичного розвитку держав-сусідів в умовах сучасної Поствестфальської доби.

Стан дослідження проблематики. Проблеми розвитку міжнародних відносин від Вестфальської системи до сучасного перехідного Поствестфальського періоду досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема львівська дослідниця Ірина Троян, наголошуючи на необхідності враховувати процеси трансформації державного суверенітету, доходить висновку: «Цілком очевидно, що державоцентричний Вестфальський світоустрій зазнав кризи»⁵.

Сучасні глобалізаційні процеси послаблюють всевладдя держави, а на міжнародній арені трансформують ієрархію традиційних відносин держав, фрагментуючи геостратегічний та гео-економічний простір. Вікторія Пугач, будучи експертом у сфері держуправління, підкреслює: хоча ієрархія усе ще залишається основним засобом координації в управлінні, нині вона поєднується з двома «новими способами управління» – мережевим та ринковим⁶. Причому сьогодні, додамо ми, чимало дослідників обговорюють нову гео-економічну реальність XXI століття – капіталізм платформ.

Відомі західні дослідники у царині міжнародних відносин Баррі Бузан і Річард Літл у статті з промовистою назвою «За межами Вестфалії? Капіталізм після «Гріхопадіння», не дають однозначної відповіді на запитання, чи була усе-таки чимось замінена Вестфальська система. На думку авторів, «напевно, поки що ні...», хоча, зрозуміло, що це «питання варто поставити». Однак вони роблять досить двозначний висновок: «Вестфальський реалізм досі актуальний. Проте, його традиційна претензія служити в якості командної висоти як можна і потрібно розуміти міжнародні відносини під серйозними питаннями»⁷.

Тематиці переходу від Вестфальської доби до Поствестфальського періоду у міжнародних відносин присвятила свою роботу вітчизняна дослідниця Тетяна Кремень, яка вважає, по суті це перехід від індустріального типу суспільства до постіндустріального, що неминуче приводить до «зміни міжнародно-політичного статусу держави», зокрема такої її базової характеристики як суверенітет. Причому еволюція національної могутності державного актора в умовах Поствестфальської трансформації відбувається у напрямі до появи нових ключових елементів – інформаційно-комунікаційних компонент, високих технологій, присутності на світових фінансових ринках і у багатосторонніх міжнародних структурах, сучасних систем озброєнь та технологій подвійного призначення⁸.

Київські вчені Борис Парохонський і Галина Яворська у ґрунтовному дослідженні «Онтологія війни і миру», описуючи інший вимір – геополітичні виклики доби Поствестфалії, зауважили що кожна окрема країна прагне «уникнути маргінального і периферійного стану», а тому має інтенсивно включитися у глобалізаційні та інтеграційні процеси. Проте, вона водночас не зацікавлена у розчиненні у загальному глобалізаційному просторі. Отже, на їх думку, протиріччя «між потребою розбудови держави та необхідністю її нівелювання» стає ключовим питанням виживання країни та її включення в оновлену світову систему⁹.

Нові виклики у добу Поствестфалії постали перед Україною після початку широкомасштабної війни з боку РФ. Вітчизняний дослідник Юрій Макар ще у 2016 р., розуміючи наслідки ана-

⁴ Талеб Н. Н. (2022), *Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті*, Наш формат, Київ, с. 166.

⁵ Троян І. (2011), «Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації», *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, випуск 23, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25788/28-Троян.pdf?sequence=1> (accessed: 17.09.2022).

⁶ Пугач В.Г. (2019), «Управлінський стиль поствестфальської держави», *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління, available at: http://www.pubadm.vrnadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/5.pdf (accessed: 18.09.2022).

⁷ Buzan B., Little, R. (1999), «Beyond Westphalia? Capitalism after the 'Fall'», *Review of International Studies*, 25, Special Issue, p. 89-104, available at: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/14965937.pdf> (accessed: 19.09.2022).

⁸ Кремень Т. В. (2004), *Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації*: автореферат дис. канд. наук: 23.00.04, available at: http://www.disslib.org/transformatsia-derzha_vnoho-suverenitetu-v-umovakh-globalizatsiyi.html (accessed: 19.09.2022).

⁹ Парохонський Б., Яворська Г. (2019), *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*, Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, с. 211- 212.

рхічної й небезпечної для миру на Сході Європи поведінки Кремля, підкреслив, що саме анексія Криму РФ та її фактична агресія на сході України «поставили перед Україною, а також Європою та іншим світом нові виклики». Росія тим самим безпрецедентно порушила міжнародне право, фактично проігнорувавши гарантії територіальної цілісності України, надані їй у 1994 р. у Будапешті¹⁰.

Сьогодні, у нових геополітичних умовах, ієрархія відносин, яка нав'язувалася путінською Росією на обширах Євразії рушиться і створюється, так би мовити, «багатополюсна» Євразійська система з декількома центрами впливу. Китай впливатиме усе більше на Казахстан та в цілому на Середню Азію, Туреччина посилиться на Кавказі, а від Балтики до Чорного моря, мабуть, рано чи пізно скаже своє вагоме слово Україна, яка діятиме у тісному союзі з Польщею.

Ще один суто психологічний аспект, який потребує серйозної уваги з боку фахівців. Сучасна війна в Україні – це, насправді, особлива війна постпостмодерну, коли індивід, який воює досить часто перетворюється або у напівкіборга, або ж стає інстинктивною твариною, тавруючи у собі Людяність і відкидаючи будь-які засади гуманізму.

Зауважимо також, що про нову геостратегічну роль України після війни писали лише деякі ЗМІ та окремі експерти, однак наукової розвідки з даної тематики ще не було, тому пропонуємо її зацікавленому читачеві.

Метою статті є аналіз факторів, які впливають на сучасну зовнішню політику України і зміну її геостратегічної ролі після нашої перемоги у війні з РФ. Завдання запропонованої наукової розвідки полягають у тому, щоби, по-перше, визначити окремі новітні геостратегічні орієнтири зовнішньої політики як України, так і Євросоюзу в умовах сучасної війни та міжнародної кризи; по-друге, показати усю складність Поствестфальського перехідного періоду у міжнародних відносинах, коли крихкість союзів і навіть держав стали майже аксіомою, де Україна має визначити певні базові орієнтири зовнішньої стратегії в Європі та Євразії в цілому, принаймні, у середньостроковій перспективі.

Виклад основного матеріалу. Війна Росії проти України, котра усе ще триває і вимагає від українців напруги усіх сил держави і соціуму поставила рубя ключове питання повоєнного облаштування світової архітектури на дещо інших засадах і вже точно геостратегічних змін у регіоні Східної Європи, а якщо говорити ширше, на обширах Євразії.

Учора, тобто 10-15 років назад, ще було можливо певним чином збалансувати стратегічні відносини по лінії «Вашингтон-Київ-Москва». Навіть припушу думку, що помірний сценарій позаблокової України був більш прийнятний і для США, і для нових членів НАТО в Центральній Європі. Однак після 2014 року такий сценарій ставав неприйнятним, а після 24 лютого він сприймався як далекий вчорашній день. На самому краю Європейського Союзу, на його східних кордонах виник локальний конфлікт, котрий, перетворившись зусиллями Кремля у криваву широкомасштабну війну, набув світового розголосу. Як писав свого часу Збігнєв Бжезінський, якщо Америка «занепаде, то російські лідери, зрештою, наважаться на відкрите об'єднання». Однак при цьому, на його думку, Росія ризикує стимулювати «запізнілі національно-визвольні повстання, зокрема на території західної та центральної України, що розмовляє українською. Дедалі більше молодих українсько- та російськомовних людей цілком підтримують суверенну Україну та вважають українську державність частиною її ідентичності»¹¹.

У прийнятому після початку війни базовому документі Ради ЄС «Стратегічний компас» війну Росії проти України охарактеризовано як «тектонічне зрушення в європейській історії» (*tectonic shift in European history*). Проте, безкомпромісно зауважено, що внаслідок карколомних подій ЄС як ніколи «єдиний перед обличчям неспровокованої та невинуватої військової агресії Росії проти України», яка грубо порушує міжнародне право та принципи Статуту ООН і підриває європейську та глобальну безпеку та стабільність¹².

Відзначимо що засадничою рисою війни є її *асиметричність*, коли добре підготовлена, гнучка і вже добре озброєна армія (на початку 2022 р. 22-га за рахунком у світі) системно перемагає 2-гу армію у світі. Роль і впливи України у сучасному, поки що *асиметричному протисто-*

¹⁰ Makar J. (2016), Współczesne stosunki ukraińsko-polskie w kontekście procesów integracji europejskiej, *Wschód Europy*, vol. 2, № 2, available at: <https://journals.umcs.pl/we/article/view/5585/3835> (accessed: 15.09.2022).

¹¹ Бжезінський З. (2012), *Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади*, Літопис, Львів, с. 80.

¹² "A Strategic Compass for Security and Defence". (2022), Council of the European Union, Brussels. 21 March. available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed: 21.08. 2022).

янні Китаю і США немовби не проглядаються. Однак це не зовсім так. Україна сьогодні – це дійсно ключова держава (*pivotal state*) у протистоянні підйому Східного авторитаризму – тандему РФ-КНР. Ще у 90-і роки США розраховували, що Росія з часом, набувши демократичних рис, зможе стати противагою Пекіну, таким собі «лейтенантом США» на обширах Євразії. Сьогодні подібний проект зійшов у глибоку тінь.

Якщо вести мову про більш широке, глобальне протистояння демократії та авторитаризму, то роль дієвого інструменту «визнаної» світової моделі демократії виконує в Євразії, у цій трагічній ситуації війни, саме Україна. Нагадаю, що Україна у добу після розпаду СРСР усе більше ставала *асиметричним викликом* РФ і згодом перетворилась, без перебільшення, у ключову державу для оновленої субрегіональної системи європейської безпеки. Однак, починаючи з каденції Л. Кучми, заяви офіційного Києва щодо прагнень України приєднатися до колективного Заходу сприймалися у США та і в європейських країнах швидше як геостратегічний маневр, аніж реальна політична мета. Тим більше що ні внутріполітична ситуація, ані зовнішній крен України у бік Москви не викликали довіри зі сторони західних політиків. Фактично Україна до лютого 2022 р. залишалась блідим об'єктом складної й неоднозначної *Great Game* поміж «рухливих руїн» на тлі напівзруйнованої системи советизму.

У нових геостратегічних умовах констатуємо, що путінський режим розпочав свою останню асиметричну «колоніальну війну» в Європі (на кшталт подібних воєн XVIII-XIX століть), а Україна веде цю війну не просто за власне існування, а за самостійну соціокультурну ідентичність та європейську ідентифікацію. Адаже саме колоніальний погляд на Україну протягом довгого часу визначав її історію і, як вважає Тімоті Снайдер, заважав близьким і далеким сусідам побачити і сприйняти реальну Україну. І те, що зараз українське питання обговорюється з позиції самої України, є величезна заслуга найперше українського війська та громадянського суспільства¹³.

У середньостроковій перспективі маємо розробити для усього нашого соціуму *українськоцентричну асиметричну геостратегію* для регіону Центрально-Східної Європи, особливо, у воєнно-політичному сенсі. Ідеться насамперед про те, що після Бучі, Ірпеня, Маріуполя ми не можемо допустити більше щоби будь-коли у майбутньому війна велася на території власне України. Наша країна не повинна відігравати роль експериментальної біфуркаційної точки, навколо якої б знов розгорталася *Great Game* за участю старих або ж нових геостратегічних акторів. Тобто, упродовж майбутніх 15-20 років Україна разом із Польщею має стати дієвим суб'єктом міжнародних відносин, тим атрактором, котрий спроможний об'єднувати навколо себе в якості магніту – економічно, соціально і політично усіх зацікавлених сусідів від Балтики до Чорного моря. Після війни путінська ієрархія в Євразії «розповзеться» і поступово, мабуть, сформулюються три геостратегічних центри – Пекін, Анкара та Київ.

І ще один важливий момент, котрий вартує особливої уваги. Україна має стати, якщо можна так сказати, прозелітом Демократії у непростому регіоні ЦСЄ. Європейська ідея та практики демократії мають бути нерозривно поєднані у нашій державі. Я колись наводив думку Дені де Ружмона щодо ролі середніх і малих держав: «Мала держава існує, щоб у світі був зелений куток, де б якнайбільше мешканців могли насолоджуватися статусом громадянина. Мала держава не має нічого, окрім правдивої та реальної свободи, якою вона повністю компенсує в ідеальному плані навіть могутність великих держав»¹⁴. Однак цей зелений куток має бути надійно захищеним і креативним, зауважимо ми сьогодні. Тим більше, що Україна сусідує не з одним путінським авторитарним режимом, а поки що з декількома – Білоруссю, Туреччиною і навіть Угорщиною, останні дві усе ще балансують на межі. Отже, Україна та українці мають бути своєрідним взірцем для сусідів, відмовляючись від пут неокolonіалізму та макіавеллізму і торуючи власний непростий шлях до Європейської демократії.

На цьому складному шляху захисту базових засад ЄС буде зміцнюватись і дорослішати союз двох держав України та Польщі. Саме західна сусідка України практично з початку двохтисячних, незважаючи на існуючі протиріччя, сприймалася як «локомотив», котрий проведе за собою Україну до Євросоюзу і навіть з деяких пір як «куратор» євроінтеграційного процесу. Як своє-

¹³ «Армія зробила Україну суб'єктом геополітики». (2022), Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (accessed: 14.09.2022).

¹⁴ Фісанов В. (2010), «Обличчям до Європи (до 60-річчя Декларації Шумана)», *Форум. Суспільно-політичний журнал*, №1(8), с. 12.

рідна альтернатива політичним практикам прометеїзму, а можливо, і як їхнє продовження, – після Другої світової війни в інтелектуальних, а пізніше і в емігрантських політичних колах, виникла поступова відмова відповідальних політичних кіл у Варшаві від «неоімперської» ідеології щодо України та визнання її рівноправності у можливому політичному діалозі з оновленою Польщею.

Усе це стало можливим й завдяки переосмисленню українсько-польських історичних взаємин інтелектуальними групами еміграції. Ця позитивна «ревізійністська течія» була пов'язана насамперед з активністю відомого паризького видання «Культура» і до 2000 року її незмінного редактора Єжи Гедройця. Саме він та його послідовники намагалися вдихнути новий зміст у переосмислену «східну місію» майбутньої демократичної Польщі, особливо стосовно України. Звичайно, стереотипів та недовіри у польсько-українських відносинах завжди вистачало, але Гедройць не сумував: «Дуже важко зламати стіну недовіри з обох боків, але треба працювати в цьому напрямі»¹⁵. Інтелектуали тоді і пізніше зрозуміли, як до прикладу, Адам Міхнік та о. Юзеф Тішнер, що суверенну Польщу (поза комунізмом) не можна уявити без суверенної і незалежної України. До речі, у нас з польськими друзями дуже багато спільного у розумінні й практиках молодих європейських демократій. Адам Міхнік у дискусії якось зауважив, «... поляки обирають таку владу, яку захочуть. Одного разу – розумно, іншого разу – по-дурному, але обирають, і в цьому полягає демократичний лад, який є антитезою тоталітарному ладу»¹⁶. Чи не нагадує усе це почасти наш український шлях крізь політичні терні, принаймні, за останнє десятиліття?

Зробимо тут невеликий відступ і підкреслимо ще один серйозний чинник, який вже впливав (у більшості негативно) на взаємини Києва і Варшави.

Це дуже складна і вразлива для обох наших народів тема – політика пам'яті. Знаний у Польщі філософ Даріуш Гавін зазначає, що надмірна, невиправдана увага до власного минулого призводить до погорди. На його думку, дебати про історичну політику – це, по суті, глибока дискусія стосовно того як має виглядати добре функціонуюча ліберальна демократія: чи потрібні їй ритуали та міфи, які об'єднують громадян. Вона має бути не просто якоюсь соціальною конструкцією, а насамперед «теплою», «упізнаваною» для кожної країни. Тобто суспільні «спомини» про минуле мають формувати позитивну атмосферу європейського громадянства¹⁷.

Пошлюся у зв'язку із цим на досить цікавий і репрезентативний Звіт польських та українських експертів, підготовлений у рамках проекту «Історичні культури в процесі змін: примирення» у 2016 р. Він став результатом співпраці Інституту політичних досліджень Польської академії наук та українського Центру Миської історії Центрально-Східної Європи (м.Львів). Авторі підсумкової доповіді – Йоанна Конечна-Саламатин, Томаш Стриек, Наталія Отрищенко.

Ось основні результати і висновки Доповіді. По-перше, думки поляків та українців щодо взаємних "історичних помилок" співвідносяться симетрично, тобто і поляки, і українці частіше підтверджують, ніж заперечують, що в історії були такі «взаємні» події, за які і поляки, і українці повинні відчувати почуття провини одні перед іншими. Причому, 21% українців і лише 8% поляків готові визнати провину своєї нації.

По-друге, поляки та українці певним чином розходяться у думках щодо поводження з «незручними фактами» в історії своїх країн. Однак в обох державах переважає точка зору що про такі незручні факти слід говорити відкрито (63% в Україні та 55% у Польщі). Проте поляки частіше за українців вважають, що подібні факти слід замовчувати – відповідно 24% поляків та 18% українців.

І насамкінець, українці виявили більший інтерес до минулого, ніж поляки, зокрема до чотирьох аспектів – минулого родини, міста, регіону та країни. В обох наших країнах найбільший інтерес був виявлений стосовно минулого родини (80% поляків і 90% українців). Минуле країни «однозначно цікавить» 13% поляків і 36% українців¹⁸.

¹⁵ «Єжи Гедройць та українська еміграція». (2008), *Листування 1950-982 років*, Критика, Київ, с. 517.

¹⁶ Міхнік А., о. Тішнер Ю., Жаковський Я. (2013), *Розмови між паном і панотцем*, "Дух і літера", Київ, с. 472.

¹⁷ Gawin D. (2016), "Polityka historyczna", available at: <https://teologiapolityczna.pl/dariusz-gawin-polityka-historyczna-tpct-5-> (accessed: 15.09.2022).

¹⁸ Конечна-Саламатин Й., Отрищенко Н., Стриек Т. (2018), "Звіт про дослідження про пам'ять сучасних поляків та українців", Варшава, Collegium Civitas, available at: <https://www.lvivcenter.org/wp-content/uploads/2020/04/History-people-events-ua.pdf> (accessed :17. 09.2022).

Попередній висновок такий. Спільна співпраця у подоланні негативних стереотипів минулого має спиратися на культуру діалогу в українсько-польських суспільно-політичних взаєминах. Сьогодні у представників молоді в обох наших країнах слід також формувати внутрішню гідність, дійсно свобідних особистостей, щоби не виникали у майбутньому дріб'язкові і недріб'язкові «історичні сварки» стосовно болючих питань українсько-польських взаємин у ХХ столітті, за котрі згодом було б соромно.

Отже, Україна разом з Польщею, не занадто занурюючись у минуле, має будь-що вистояти і дати відповіді на сучасні геостратегічні виклики, незважаючи на коливання в іншому, більш впливовому тандемі Європи по лінії «Париж-Берлін». Слід відзначити, що і у самій Польщі на тлі російсько-української війни точаться гострі словесні баталії. Про них зазначають зокрема польські експерти Едвін Бендик і Пьотр Бурас у своїй аналітичній записці «Польща проти війни, Польща у світі після війни». Як відзначають автори стан війни спричинив й певні зміни у «політичній дискусії про наше місце в Європі та на Заході». Зокрема значно знецінилися давні «голоси проти ЄС, оскільки збройний конфлікт на польських кордонах, як ніщо інше, демонструє фундаментальну важливість закріплення Польщі в структурах Союзу та НАТО». Проте, євроскептичні настрої хоча й ослабли, але нікуди не зникли. Сьогодні також «звучить дискурс про польську (центральноєвропейську) моральну вищість, де можна почути антиєвропейські тони». Дійсно, Польща роками застерігала Захід від російського імперіалізму, а слабкість деяких західних партнерів, які недооцінили загрозу, пояснювалася тим, що там переважали «лише низькі економічні мотиви, ілюзії та страх перед Росією»¹⁹.

Що ж до України, то автори доповіді слушно підкреслюють, що Києву слід, незважаючи на усі сучасні запевнення про повоєнну допомогу у відбудові країни, формувати власні умови допомоги зі значно більшою конкретикою й зобов'язаннями з боку Заходу. Адже сучасна концепція допомоги без конкретики під гаслом «плану Маршалла для України» викликає дискусію. Едвін Бендик і Пьотр Бурас висловлюють певне побоювання, чи не означатиме такий неконкретний план «неоколоніальне підпорядкування України та її економіки західному капіталу і водночас збереження статусу держави як периферійної, або в кращому випадку напівпериферійної, ресурсної, продовольчої та виробничої бази для капіталістичного центру». Ключове питання, котре обговорюється сьогодні, на їх думку, полягає у тому, що післявоєнна відбудова України за підтримки Заходу має стати «невід'ємною частиною стратегії наближення країни до Європейського Союзу»²⁰. І підводячи підсумок сучасної позиції Польщі щодо України, наведу слова экс-президента Александра Квасневського із жовтневого інтерв'ю «Радіо-НВ»: «Наша польська солідарність є і буде».

Тобто, у цих роздумах знаходимо здоровий посил: нічого для України без України. Саме таким має бути ставлення у США і в інших західних державах до нашої країни в умовах жакливної, розгорнутої Кремлем війни. «Моя особиста думка, – пише з цього приводу оглядач «Нью-Йорк Таймс» Девід Брукс, – полягає у тому, що «забагато західного стратегічного мислення ігнорує самих українців – те, чого вони бажають. Вони перемагають, палкі та сповнені справедливого обурення, і, схоже, жадають максималістської перемоги, яку вони, очевидно, відчувають у своїх руках, включаючи повернення Криму». Отже, виникає слушне запитання: «Чому герої цього конфлікту повинні погоджуватися на прохолодний, поступовий підхід і часткову перемогу, і що станеться, якщо вони цього не зроблять»? І ще про один важливий урок для Заходу в умовах Поствестфальського миру пише Брукс: «Зусилля українців продемонстрували, що ліберальна демократія та людська гідність є тими причинами, за які люди усе ще готові боротися та вмирати. Вони показують, що ці ідеї мають велику силу. На жаль, тирані іноді більш небезпечні, коли вони програють»²¹.

Зрозуміло, що крихкість міжнародної системи в умовах сучасної ядерної кризи (сьогодні набагато небезпечнішої), з часів Карибської кризи підвищилася у рази і тут, за Насімом Талебом, дуже складно, навіть націлившись на добрі вчинки, адекватно і з холодністю Розуму перетво-

¹⁹ Bendyk E., Piotr Buras P. "Polska wobec wojny, Polska w świecie po wojnie Zadania na nowy czas". available at: https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/E.Bendyk.P.Buras_Polska.wobec_.wojny_.Polska.w.swiecie.po_.wojnie.pdf (accessed: 11.09.2022).

²⁰ Там само.

²¹ Brooks D. (2022), "How Do You Handle a Wounded Putin?", Sept. 23, 2022, available at: <https://www.nytimes.com/2022/09/23/opinion/wounded-putin.html> (accessed: 01.10.2022).

ривати біль на інформацію, а страх на обережність²². Звісно, за умов, коли міжнародній спільноті і блоку НАТО, котрі підтримують сьогодні Україну, протистоїть, як слушно зауважив міністр оборони Італії адмірал Джузеппе Драгоне, «вистава одного актора», яким є Путін, котрий вирішує як йому заманеться²³, приймати адекватні воєнно-політичні рішення вкрай складно. Згадуваний вище Д.Брукс, критикуючи адміністрацію президента Байдена за недостатню рішучість, пише, що американська стратегія хоча і полягає у тому, щоби допомогти українцям перемогти російське вторгнення, «але повільно». Ідея полягає у тому, щоби виграти «серію одиночних матчів, а не йти на нищівний удар», відтісняючи РФ від України. При цьому американські чиновники «не бажають самостримуватися, тобто бути наляканими погрозами Путіна. З іншого боку, вони також не бажають спонукати його робити щось необдумане», тобто доводити до стану *Götterdämmerung* ситуації, коли «відчайдушний Путін вирішить згорнути навколо себе весь світ»²⁴.

Вихід тут один: Україна має ставати усе міцнішою й досвідченою у протистоянні агресії зі Сходу, зміцнюючи власні геостратегічні позиції у регіоні ЦСЄ. Ідеться насамперед про геостратегічний тріумвірат по лінії «Лондон-Варшава-Київ». Джеймс Роджерс, британський експерт і директор з досліджень у Раді з геостратегії слушно зауважив, що хоча британсько-польсько-український тріумвірат усе ще перебуває в стадії становлення, але якщо його належним чином організувати, він міг би, спираючись на знаменитий вислів першого генсека НАТО лорда Ісмея, слугувати «гнучкою структурою для залучення британців, піднесення поляків і українців й утримання росіян поза Східною Європою»²⁵. Нагадаємо, що тут аналітик спирається на думку першого генсека НАТО лорда Ісмея, який, говорячи про цілі блоку, сказав, що за будь-яких обставин слід залучити США у Європу, тримати Німеччину під контролем, а СРСР/Росію поза Європою.

Нещодавно я звернувся також до аналізу європейської ситуації, здійсненому у Французькому інституті міжнародних відносин (IFRI). Дозволю тут навести деякі цікаві тези однієї публікації. Ось вони. Російсько-українська війна і Українське питання ставить під «сумнів саму основу побудови Європейського Союзу». Чи спроможний буде ЄС у майбутньому залишитися «громадянським утворенням», поєднавши усіх охочих і спираючись лише на політичну та економічну взаємозалежності, маргіналізуючи таким чином антагоністичні логіки розвитку. Більш того, сучасна українська трагедія жорстоко проливає світло на банкрутство ілюзій економістів після завершення холодної війни. Адже, насправді, ні відкриття ринків, ні збільшення обмінів, і, навіть, відкрита інформаційна економіка не створюють демократії. «Ілюзія була прекрасною – Німеччина зробила її серцем свого ренесансу. Але вона вже підірвана Китаєм і з тріском руйнується у Москві». Тупик відображається також у тому, що єдиною зброєю, яку ми, європейці, маємо для боротьби з кризою, є нескінченна послідовність «пакетів» санкцій з дуже відносним стратегічним ефектом. Якщо війна є «продовженням політики», то це також її кінець²⁶.

І все-таки, наскільки можливо, залишимося оптимістами. Перед обличчям самої тяжкої й кривавої війни в Європі з часів Другої світової війни постає засадниче питання – якою насправді буде Україна після перемоги, в умовах таких карколомних викликів Повстествальського світу? Думаю, що наша країна стане не тільки справжнім осередком громадянської культури, а й моделлю демократичного розвитку для держав-сусідів таких як Білорусь чи Грузія. І всередині України ми зі свого боку подолаємо першу сходинку *illiberal democracy* (де нам як громадянам надали право обирати) і зійдемо на сходинку більш докраної й досконалої Демократії, де розквітне розмаїття асоціацій, свобода особистості та достойне (і в матеріальному сенсі також)

²² Талєб Н. Н. (2022), *Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті*, Наш формат, Київ, с. 143.

²³ Dragone G. C., Jones S.G. (2022), "The Future of Italy's Armed Forces", Online Event, Center for Strategic and International Studies, May 11, available at: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/event/220511_Italy_Armed_Forces.pdf?r=PzzZMffz8z5AxzyI3uTphaCtBcCy1xv (accessed: 15.09.2022).

²⁴ Brooks D. (2022), "How Do You Handle a Wounded Putin?", Sept. 23, 2022, available at: <https://www.nytimes.com/2022/09/23/opinion/wounded-putin.html> (accessed: 01.10.2022).

²⁵ Rogers J. (2022), "A new European triumvirate: Plurilateralism in action", 2 February, available at: <https://www.geostrategy.org.uk/britains-world/a-new-european-triumvirate-plurilateralism-in-action/> (accessed: 3.10.2022).

²⁶ Editorial (2022), *Politique étrangère*, № 2, available at: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pe2_2022_editorial.pdf (accessed: 11.06.2022).

життя Людини працюючої. І нам вдасться, скажімо, по війні здвигнути, як про це мріяв Юрій Шевельов «п'ятий Харків», який «мислитиме і поводитиметься велично й суверенно, який поруч Києва, Львова, Одеси і всієї незчисленної маси міст і сіл українських почуватиме себе осередком української ідеї і тому – духовою столицею...»²⁷.

І ще одна дуже важлива межа складного, а сьогодні багато в чому трагічного, становлення незалежної України у сучасному світі, яку минулого десятиліття на рівні притчі відобразили відомі вітчизняні вчені-суспільствознавці, звернувшись до дослідження ролі українських президентів на різних історичних етапах. Ось вона: «Ідея незалежності – це воістину «неопалима купина» українського народу, терновий кущ, який яскраво горить, але не згорає... Кожен, хто зануриться в нього, стає героєм; кожен, хто намагається його перестрибнути, обпалюється полум'ям народного гніву та огиди»²⁸. З цим екзистенційним фактом, мабуть, будуть «приречені» рахуватися у всьому світі відповідальні державні діячі. Насамперед ті, хто планує вибудовувати багаторівневі відносини з Українською державою у складному та непередбачуваному ХХІ столітті.

Висновки. Отже, можна констатувати, що одним з наслідків російсько-української війни стане занепад міцї й впливу неоімперії Кремля та поступове оформлення України як нового силового центру між Балтикою й Чорним морем, який впливатиме на позиціонування та демократичний розвиток сусідів у регіоні, насамперед, Білорусі, Грузії та Молдови. Одним з головних підсумків перших перемог українського війська стало те, що Путіну не вдалося зробити з України «зноску» світової історії (як це сталося колись зі Східною Німеччиною).

Перехідний період, пов'язаний з кризою Вестфальської системи, далекий від завершення і потребує від Києва серйозних зусиль насамперед у справі дипломатичної та воєнно-політичної підготовки на середньострокову перспективу до вступу у ЄС і НАТО. Не варто забувати і те, що Вестфальська модель міжнародної системи ґрунтувалася на наступності, а Поствестфальська система буде «наполюгати» на варіативності.

Разом з тим, у самій Україні воєнно-політична перемога дозволить поступово подолати фрейм страху і перейти на обнадійливі рейки більш стабільного та гнучкого розвитку, долаючи при цьому тенденції деградації та архаїзації соціуму, котрі стали досить помітними й загрозливими упродовж декількох десятиліть.

І останнє. Доступ, володіння та вміння створювати й обробляти інформацію дедалі більшого значення набуває у здатності кожної держави проводити ефективну зовнішню політику. Проте, це, як видається, децю інший вимір сучасного Поствестфальського світу, котрий вимагає більш детального і глибокого розгляду.

Список джерел

1. «Армія зробила Україну суб'єктом геополітики». (2022), Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (accessed: 14.09.2022).

2. Бжезінський З. (2012), *Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади*, Літопис, Львів, 168 с.

3. «Єжи Гедройць та українська еміграція». (2008), *Листування 1950-982 років*, Критика, Київ, 752 с.

4. Конечна-Саламатін Й., Отріщенко Н., Стрик Т. (2018), *Звіт про дослідження про пам'ять сучасних поляків та українців*, Варшава, Collegium Civitas, available at: <https://www.lvivcenter.org/wp-content/uploads/2020/04/History-people-events-ua.pdf> (accessed: 17.09.2022).

5. Кремень Т. В. (2004), *Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації*: автореферат дис. канд. наук: 23.00.04, available at: <http://www.disslib.org/transformatsia-derzha-vnoho-suverenitetu-v-umovakh-hlobo-lizatsiyi.html> (accessed: 19.09.2022).

6. Міхнік А., Тішнер Ю., Жаковський Я. (2013), *Розмови між паном і панотцем*, «Дух і літера», Київ, 624 с.

²⁷ Шевельов Ю. (1948), «Четвертий Харків», *3 історії незакінченої війни*, Видавничий дім «Київо-Могилянська академія», Київ, 2009, с. 164.

²⁸ Михальченко Н., Андрущенко В. (2012), *Украина разделенная в себе: от Леониды к Виктории*, Т. I, ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев, с. 11.

7. Михальченко Н., Андрущенко В. (2012), *Україна розділена в себе: от Леониди к Виктории*, Т. І., ІПіЕНІ імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 584 с.
8. Парохонський Б., Яворська Г. (2019), *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*, Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 560 с.
9. Пугач В.Г. (2019), “Управлінський стиль поствестфальської держави”, *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*, available at: http://www.pubadm. Vernadsky journals.in.ua /journals /2019/5_2019/5.pdf (accessed: 18.09.2022).
10. Талєб Н. Н. (2022), *Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті*, Наш формат, Київ, 400 с.
11. Троян І. (2011), “Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації”, *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, випуск 23, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/ handle /123456 789/25788/28-Troyan.pdf?sequence=1> (accessed: 17.09.2022).
12. Фісанов В. (2010), “Обличчям до Європи (до 60-річчя Декларації Шумана)”, *Форум. Суспільно-політичний журнал*, №1(8). С. 8-13.
13. Шевельов Ю. (1948), “Четвертий Харків”, *З історії незакінченої війни*, Видавничий дім “Київо-Могилянська академія”, 2009, Київ. С. 159-176.
14. Almunia J. (2022), “Marking the first Europe Day of the Brave New World”, 9 May, available at: <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed: 21.09.2022).
15. “A Strategic Compass for Security and Defence”. (2022), Council of the European Union, Brussels. 21 March. available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc /document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed: 21.08. 2022).
16. Bendyk E., Buras P. (2022), “Polska wobec wojny, Polska w świecie po wojnie Zadania na nowy czas”. available at: https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022 /04/E.Bendyk. P.Buras_ Polska.wobec_.wojny_.Polska.w. swiecie.po_.wojnie.pdf (accessed: 11.09.2022).
17. Brooks D. (2022), “How Do You Handle a Wounded Putin?”, Sept. 23, 2022, available at: <https://www.nytimes.com/2022/09/23/opinion/wounded-putin.html> (accessed: 01.10.2022).
18. Buzan B., Little, R. (1999) “Beyond Westphalia? Capitalism after the ‘Fall’”, *Review of International Studies*, 25, Special Issue, p. 89—104, available at: <https://library.fes.de /libalt/journals/swetsfulltext/14965937.pdf> (accessed: 19.09.2022).
19. Dragone G. C., Jones S.G. (2022), “The Future of Italy’s Armed Forces”, Online Event, Center for Strategic and International Studies, May 11, available at: https://csis-website-prod.s3. amazonaws.com/s3fs-public/event /220511_Italy_ Armed_Forces.pdf?r PzzZMffz8z5 Axz y I3uTphaCtBcCy1xv (accessed: 15.09.2022).
20. Editorial (2022), *Politique étrangère*, № 2, available at: https://www.ifri.org/sites /default /files / atoms / files /pe2_2022_editorial.pdf (accessed: 11.06.2022).
21. Gawin D. (2016), “Polityka historyczna”, available at: <https://teologiapolityczna.pl/dariusz-gawin-polityka-historyczna-tpct-5-> (accessed: 15.09.2022).
22. Makar J. (2016), “Współczesne stosunki ukraińsko-polskie w kontekście procesów integracji europejskiej”, *Wschód Europy*, vol. 2, № 2, available at: <https://journals.umcs.pl/ we/ article /view/5585/3835> (accessed: 15.09.2022).
23. Rogers J. (2022), “A new European triumvirate: Plurilateralism in action”, 2 February, available at: <https://www.geostrategy.org.uk/britains-world/a-new-european-triumvirate-plurilateralism-in-action/> (accessed: 3.10.2022).
24. Tocci N. (2022), Putin vs Monnet: European Resilience, Energy and the Ukraine War. *IAI Papers* 22, Istituto Affari Internazionali, Sept. 25, available at: <https://www.iai.it/sites/default /files /iaip 2225.pdf> (accessed: 7.10.2022).

References

1. “Armiya zrobyla Ukrayinu sub`yektom heopolityky”. (2022), Timoti Snyder pro znachennya oporu shyromasshtabnyi ahresiyi Rosiyi. available at: <https://www. radiosvoboda.org/a/snyder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780. html> (accessed: 14.09.2022).
2. Bzhezins`kyy Z. (2012), *Stratehichne bachennya: Ameryka i kryza hlobal'noyi vlady*, Litopys, L`viv, 168 s.
3. “Yezhy Hedroyts` ta ukrayins`ka emihratsiya”. (2008), *Lystuvannya 1950-982 rokiv*, Krytyka, Kyviv, 752 s.

4. Konyechna-Salamatin Y., Otrishchenko N., Stryek T. (2018), *Zvit pro doslidzhennya pro pam"yat' suchasnykh polyakiv ta ukrayintsiv*, Varshava, Collegium Civitas, available at: <https://www.lvivcenter.org/wp-content/uploads/2020/04/History-people-events-ua.pdf> (accessed: 17.09.2022).
5. Kremen' T. V. (2004), *Transformatsiya derzhavnoho suverenitetu v umovakh hlobalizatsiyi: avtoreferat dys. kand. nauk: 23.00.04.*, available at: <http://www.disslib.org/transformatsia-derzha-vnoho-suverenitetu-v-umovakh-hlobalizatsiyi.html> (accessed: 19.09.2022).
6. Mikhnik A., o. Tishner YU., Zhakovs'kyu YA. (2013), *Rozmovy mizh panom i panottsem*, "Dukh i litera", Kyiv. 624 s.
7. Mykhal'chenko N., Andrushchenko V. (2012), *Ukrayna razdelennaya v sebe: ot Leonydy k Vyktoiry*, T. I., YPyĚNY ymeny Y. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyev, 584 s.
8. Parokhons'kyu B., Yavors'ka H. (2019), *Ontolohiya viyny i myru: bezpeka, stratehiya, smysl*, Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen', Kyiv, 560 s.
9. Puhach V.H. (2019), "Upravlins'kyu styl' postvestfal'skoyi derzhavy", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, available at: http://www.pubadm.Vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/5.pdf (accessed: 18.09.2022).
10. Taleb N. N. (2022), *Antykrykhkist'. Pro (ne)vrazlyve u real'nomu zhytti*, Nash format, Kyiv, 400 s.
11. Troyan I. (2011), "Transformatsiya derzhavnoho suverenitetu v umovakh hlobalizatsiyi", *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*, vypusk 23, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25788/28-Troyan.pdf?sequence=1> (accessed: 17.09.2022).
12. Fisanov V. (2010), "Oblychchiam do Yevropy (do 60-richchya Deklaratsiyi Shumana)", *Forum. Suspil'no-politychnyy zhurnal*, №1(8). S. 8-13.
13. Shevel'ov YU. (1948), "Chetverty Kharkiv", *Z istoriyi nezakinchenoyi viyny*, Vydavnychy dim "Kyiv-Mohylyans'ka akademiya", 2009, Kyiv. S. 159-176.
14. Almunia J. (2022), "Marking the first Europe Day of the Brave New World", 9 May, available at: <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed: 21.09.2022).
15. "A Strategic Compass for Security and Defence". (2022), Council of the European Union, Brussels. 21 March. available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed: 21.08.2022).
16. Bendyk E., Buras P. (2022), "Polska wobec wojny, Polska w swiecie po wojnie Zadania na nowy czas". available at: https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/E.Bendyk.P.Buras_Polska.wobec_wojny_Polska.w.swiecie.po_wojnie.pdf (accessed: 11.09.2022).
17. Brooks D. (2022), "How Do You Handle a Wounded Putin?", Sept. 23, 2022, available at: <https://www.nytimes.com/2022/09/23/opinion/wounded-putin.html> (accessed: 01.10.2022).
18. Buzan B., Little, R. (1999), "Beyond Westphalia? Capitalism after the 'Fall'", *Review of International Studies*, 25, Special Issue, p. 89—104, available at: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/14965937.pdf> (accessed: 19.09.2022).
19. Dragone G. C., Jones S.G. (2022), "The Future of Italy's Armed Forces", Online Event, Center for Strategic and International Studies, May 11, available at: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/event/220511_Italy_Armed_Forces.pdf?rPzzZMffz8z5AxzyI3uTphaCtBcCy1xv (accessed: 15.09.2022).
20. Editorial (2022), *Politique étrangère*, № 2, available at: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pe2_2022_editorial.pdf (accessed: 11.06.2022).
21. Gawin D. (2016), "Polityka historyczna", available at: <https://teologiapolityczna.pl/dariusz-gawin-polityka-historyczna-tpct-5-> (accessed: 15.09.2022).
22. Makar J. (2016), "Współczesne stosunki ukraińsko-polskie w kontekście procesów integracji europejskiej", *Wschód Europy*, vol. 2, № 2, available at: <https://journals.umcs.pl/we/article/view/5585/3835> (accessed: 15.09.2022).
23. Rogers J. (2022), "A new European triumvirate: Plurilateralism in action", 2 February, available at: <https://www.geostrategy.org.uk/britains-world/a-new-european-triumvirate-plurilateralism-in-action/> (accessed: 3.10.2022).
24. Tocci N. (2022), Putin vs Monnet: European Resilience, Energy and the Ukraine War. *IAI Papers* 22, Istituto Affari Internazionali, Sept. 25, available at: <https://www.iai.it/sites/default/files/iaip2225.pdf> (accessed: 7.10.2022).